

עוסק במצוה פטור מן המצוה - פתיחה

א. נפתח את מפגשנו עם דין העוסק במצוה במפגש קצר ולא ממצה עם מקורותיו. המשנה בסוכה פוטרת שלוחי מצוה ממצוות הסוכה (ב, ד):
שלוחי מצוה פטורין מן הסוכה.

הגמ' מבינה שפטורם נובע מעקרון רחב שפוטור עוסק במצוה מן המצוה (סוכה כה):
מנא הני מילי? דתנו רבנן: בשבתך בביתך - פרט לעוסק במצוה, ובלכתך בדרך - פרט לחתן. מכאן אמרו: הכונס את הבתולה - פטור (מקריאת שמע), ואת האלמנה - חייב (בקריאת שמע שכן הוא אינו טרוד כמו חתן שנושא בתולה). מאי משמע? ... בלכת דידך הוא דמיחייבת, הא בלכת דמצוה - פטירת.

מהו המקור לפטורו של העוסק במצוה?

רש"י הסביר את הצורך בשני מקורות שונים (רש"י סוכה כה):

ובלכתך בדרך פרט לחתן - ואף על גב דהוא נמי במצוה טריד - איצטריכי להו תרי קראי, דאי הוה כתיב חד, כיון דחתן לאו בהדיא כתיב בקרא - הוה אמינא לא פטר הכתוב אלא טורח ועושה מלאכת מצוה בידיים, או מהלך למצוה, אבל חתן שהוא יושב ובטל ואינו עוסק, אלא טריד במחשבת בעילה - לא פטר הכתוב, הלכך מקרא יתירא אשמעינן דפטור מקריאת שמע, דטריד במחשבת בעילה.

מדוע יש צורך בשני מקורות?

נתחיל לעסוק בהמשך הדף בשאלות על היקף הדין: מתי העוסק במצוה פטור מן המצוה? האם הוא פטור גם כאשר ביכולתו לקיים את שתי המצוות במקביל? ננסה לעשות זאת מתוך הקשבה למה שניתן ללמוד מהדין על טעם הדין ומהותו.

ב. כהקדמה לדברי הראשונים נלמד סוגיה נוספת במסכת סוכה (כו):

תנו רבנן: הולכי דרכים ביום - פטורין מן הסוכה ביום, וחייבין בלילה. הולכי דרכים בלילה - פטורין מן הסוכה בלילה, וחייבין ביום. הולכי דרכים ביום ובלילה - פטורין מן הסוכה בין ביום ובין בלילה. הולכין לדבר מצוה - פטורין בין ביום ובין בלילה. כי הא דרב חסדא ורבה בר רב הונא, כי הוו עיילי בשבתא דרגלא לבי ריש גלותא (כאשר הם היו הולכים בסוכות להקביל פני ריש הגולה) - הוו גנו ארקתא דסורא (היו יושנים על שפת הנהר ולא בסוכה) אמרי: אנן שלוחי מצוה אנן, ופטורין (אנחנו שלוחי מצוה ולכן אנחנו פטורים מן הסוכה).

נסה למצוא בסוגיה תשובה לשאלה האם העוסק במצוה פטור גם כשביכולתו לקיים את שתי המצוות.

מפשטות הסוגיה עולה לכאורה שהעוסק במצוה פטור גם כשביכולתו לקיים את שתי המצוות: מסתבר שרוב חסדא ורבה בר רב הונא היו יכולים להקים סוכה או להתארח אצל אחד מאנשי הקהילה, ובכל זאת הם היו פטורים מן הסוכה.

התוספות דנים בשאלה זו (סוכה כה):

שלוחי מצוה – הולכי בדבר מצוה כגון ללמוד תורה או להקביל פני רבו ולפדות שבויין פטורין מן הסוכה ואפילו בשעת חנייתן כך פי' בקונטרס. וכן משמע בגמרא (שפטורים אפילו בשעת חנייתן) דקאמר הולכי לדבר מצוה פטורין מן הסוכה בין ביום ובין בלילה, ומשמע אע"פ שאין הולכין אלא ביום דאי דאזלי ביממא ובלילה אפי' לדבר הרשות נמי פטירי כדקתני בברייתא (שהולכים לדבר רשות ביום ובלילה פטורים ביום ובלילה) ועוד עובדא דרב חסדא ורבה בר רב הונא דגנו ארקתא דסורא (ומכאן שפטורים אפילו בשעת חנייתן) ותימה אם יכולין לקיים שניהם אמאי פטורין דאטו אדם שיש לו ציצית בבגדו ותפילין בראשו מי מפטר בכך משאר מצות. ובפ' אין בין המודר (נדריים ד' לג): גבי המודר הנאה דמחזיר לו אבידתו אע"פ דמהני ליה פרוטה דרב יוסף משום דלא שכיחא¹ ואי כל זמן שאבידה בביתו מיפטר מלמיתב ריפתא לעני אם כן שכיחא היא אלא ודאי לא מפטר אלא בשעה שהוא עוסק בה כגון טלית של אבידה ושוטחה לצורכה (כדי לאוורר אותה, שלא תתעפש) או בהמה שנותן לה מזונות דלא שכיחא שבאותה שעה יבא עני לשאול ממנו וצריך לומר דהכא נמי איירי בכי האי גוונא דאי מיטרדי בקיום מצות סוכה הוו מבטלי ממצות (שהטרדה היתה פוגעת בשליחותם).

מתי העוסק במצוה פטור לדברי התוספות? מהו הקושי שהוביל אותם לומר זאת?

התוספות מתקשים: אם אכן העוסק במצוה פטור אפילו כאשר ביכולתו לקיים את שתי המצוות במקביל, אז מה ימנע מאיתנו להגיע למסקנה שאדם שיש לו ציצית בבגדו ותפילין בראשו נפטר בכך משאר המצוות? בעקבות קושי זה התוספות מצמצמים את היקף הפטור: העוסק פטור רק כאשר אין ביכולתו לקיים את שתי המצוות במקביל. מאחר שכך המשיב פטור מצדקה רק בשעה שהוא עוסק בה, כגון טלית של אבידה ושוטחה לצורכה או בהמה שנותן לה מזונות, שאין ביכולתו לתת תוך כדי כך צדקה לעני. אך הוא חייב בצדקה כאשר האבדה בביתו ויכול לקיים את שתי המצוות במקביל.

התוספות מצמצמים אמנם את הדין למצב שבו לא יכול לקיים את שתי המצוות, אך נראה שהם מחייבים רק כאשר יכול לקיים את שתי המצוות במקביל, וכך מוכיח בעל תורת המצוה (ב', עמ' לא): דמה שכתבו שאם לא יתבטל ממצוה הראשונה חייב גם במצוה שניה, אין הכוונה שאם לא תתבטל לגמרי חייב במצוה שניה, אלא שאפילו אם יתאחר ממצוה ראשונה פטור ממצוה אחרת כיון שכבר התחיל במצוה זו שהוא עסוק בה. והנה זה מוכח מהא דאיתא בב"ק דף נ"ו ובשאר דוכתי דשומר אבידה שמתעסק בהחזרת האבידה פטור ליתן פרוטה לעני, ובודאי לא מיירי שאם יפסיק לרגע ליתן פרוטה לעני שוב לא יוכל להשיב אבידה, ועל כרחך דאם עסוק בהשבת אבידה פטור מלהפסיק ליתן פרוטה לעני אע"פ שאפשר לקיים שניהם. ולכאורה לפי זה נראה דמה שכתבו התוס' דאם יכול לקיים שניהם אינו פטור מן השניה מיירי שיכול לעסוק במצוה ראשונה ובאותו זמן עצמו יכול לעסוק גם במצוה שניה בלי להתאחר כלל.

1. גם כאשר אסור לשמעון להנות מראובן, מותר לשמעון להשיב את אבידתו של ראובן. השבת האבידה אינה נחשבת כהנאה למרות שהוא נפטר בגללה מצדקה מדין העוסק במצוה, והגמרא מנמקת זאת בכך שהנאה זו, הפטור מן הצדקה, היא הנאה שאינה שכיחה.

סכם את הדברים: מתי התוספות מחייבים? מהי הגדרת 'יכול לקיים את שתיהן'? חשוב היטב: מהו טעם הפטור לאור דברי התוספות? מהי משמעות הדין?

נראה שלדעתם הכלל 'עוסק במצוה פטור מן המצוה' מנחה את האדם כיצד להתנהל בהתנגשות בין שתי מצוות, ומורה לו להמשיך במצוה שבה הוא עוסק. אולי בגלל שחיוב לחדול מקיום המצוה הראשונה היה פוגע בכבודה ומזלזל בה. ואולי הטעם אחר: יש כאן קריאה עקרונית לאדם לדבוק במצוות שבהן הוא עוסק, להוסיף עליהן אך לא להפסיק כדי לקיים מצוות אחרות, גם אם הן חמורות יותר או עוברות. לדבריהם, התורה אמנם אינה מחייבת אדם לחדול מעיסוקו במצוה הראשונה, אך אם הוא יכול לקיים מצוה נוספת במקביל למה שלא יעשה זאת?

ג. נפגשנו אפוא עם דברי התוספות שמצמצמים את הפטור למצב שבו אין ביכולתו לקיים את שתי המצוות במקביל. נמשיך לעמדות שחולקות על צמצום זה, ונפתח בדברי **האור זרוע** (ח"ב סוכה רצט):

מתני' שלוחי מצוה פטורין מן הסוכה פירש רבי' שלמה זצ"ל הולכי בדרך מצוה כגון ללמוד תורה או להקביל פני רבו ולפדות שבויים פטורים ואפ' בשעת חנייתן... וה"נ מסתברא דת"ר בלכתך בדרך פרט לשלוחי מצוה ואי אינו יכול לקיים את שניהם אמאי אצטריך קרא למיפטריה דמאי טעמיה יסתלק מן המצוה שעוסק בה ויתעסק במצוה אחרת אפ' מצוה קלה לא שביק בעבור מצוה חמורה שאין אדם יודע מתן שכרן של מצות ותו דאל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס אלא ודאי אע"פ שיכול לקיים את שניהם פטריה רחמנא וגזירת מלך היא. ודווקא שעוסק במצוה בידי כגון משקה אבידה או מאכיל דמיפטר בההיא שעתא למיתב פרוטה לעני אבל בשעה שאינו מאכילה ואינו משקה אותה חייב ליתן לו פרוטה אע"פ שהאבידה היא בביתו משתמרת... וכן רב חסדא ורבה בר רב הונא דהוו גנו ארקתא דנהרא אע"פ שהיו יכולין ללכת לסוכה משום דהואיל שהיו הולכים לדבר מצוה ועדיין לא הגיעו לשם הוה כמוליך אבידת בהמה להשקותה שפטור מליתן פרוטה לעני עד שישקנה כך הם שבאו לשמוע הדרשה ולהקביל פני ריש גלותא פטורין מן הסוכה עד שישמעו את הדרשה ויקבלו פני ריש גלותא ואע"פ שהיו יכולין ללכת לסוכה, וכן בשעה שהוא מתעטף בציצית או לובש תפילין פטור מכל המצות אבל אחר שנתעטף ולבש תפילין חייב כי אין זה קרוי עוסק במצוה.

מתי העוסק במצוה פטור לדברי האור זרוע? מהי שאלתו על דברי התוספות? מהי תשובתו לשאלת התוספות: אם פטור גם כאשר יכול לקיים את שתיהן, אז מדוע אדם שיש לו ציצית בבגדו ותפילין בראשו אינו נפטר בכך משאר המצוות?

לדעת האור זרוע העוסק במצוה פטור אפילו כאשר יכול לקיים את שתי המצוות במקביל. על שאלת התוספות, אם כך אז אדם שיש לו ציצית בבגדו ותפילין בראשו פטור משאר המצוות, הוא עונה: רק אדם שעוסק במצוה, שמתעסק בה באופן פעיל, פטור מן המצוה. אדם שרק לובש ציצית ותפילין לא מתעסק במצוה באופן פעיל ועל כן הוא אינו פטור מן המצוות.

ה"ן צועד בדרך דומה ואולי זהה (סוכה דף יא. בדפי הרי"ף):

לפיכך נ"ל דהעוסק במצוה פטור מן המצוה אע"פ שיכול לקיים את שתיהן... דודאי בשעה שהאבדה משומרת בתיבתו לא מפטר דעוסק במצוה אמרינן ולא מקיים מצוה ומי שאבדה אצלו

אע"פ שהוא מקיים מצוה אינו עוסק בה אלא בשעה שמנערה לצרכה ובהיא שעתא ודאי פטור למיתב פרוטה לעני אע"פ שאפשר לקיים את שתיהן ולחזור לנערו... כל שהוא עוסק במלאכתו של מקום לא חייבתו תורה לטרוח ולקיים מצות אחרות אע"פ שאפשר. ומיהו מודינא ודאי שכל שאינו צריך לטרוח כלל אלא כדרכו במצוה ראשונה יכול לצאת ידי שניהם דבכה"ג ודאי יצא ידי שתיהן ומהיות טוב אל יקרא רע.

מה מוסיף הר"ן בסוף דבריו על דברי האור זרוע? חשוב היטב: כוונתו לומר שבמצב מעין זה העוסק במצוה חייב מעיקר הדין?

בסוף דבריו כותב הר"ן שבכאשר העוסק במצוה אינו צריך לטרוח כלל כדי לקיים את המצוה השניה, עליו לצאת ידי שתיהן ומהיות טוב אל יקרא רע". נראה שכוונת הר"ן לאמירה ערכית יותר ולא לחיוב הלכתי גמור.

חשוב היטב: מהו טעם הפטור לפי דברי האור זרוע והר"ן שפוטרים גם כאשר יכול לקיים את שתי המצוות במקביל? מהי נקודת המחלוקת בינם לתוספות?

אנסה להציע שתי אפשרויות: הראשונה, מטרת העל של המצוות היא להביא את האדם למצב שבו הוא מקיים את מצוות ה'. לכן זה פחות משנה כמה מצוות אדם מקיים ואילו מצוות הוא מקיים – העיקר הוא עצם הקיום והעבודה, וכל עוד שאדם עוסק במלאכתו של מקום הוא כבר עובד ודי בכך. וכך עולה אולי מדברי הר"ן, 'כל שהוא עוסק במלאכתו של מקום לא חייבתו תורה לטרוח ולקיים מצות אחרות'. האפשרות השנייה היא שהתורה פוטרת את האדם מהמצוה השניה כדי שיתמקד לגמרי במצוה שמקיים, שלא יפזול למצוות אחרות אלא יתרכז במצוה שלפניו.

נלמד את הסברו של ר' אלחנן וסרמן לדברי הר"ן והאור זרוע (קובץ הערות מח, יא):

ומ"מ אפשר לומר בטעם הר"ן, דלעולם מיקרי לא אפשר לקיים שניהם, דבשעה שהוא עוסק במצוה צריך לעסוק בה בכל לבבו ובכל נפשו, ואין דעתו פנויה אז לעסוק במצוה אחרת, ואם יפנה דעתו למצוה אחרת הוא ביטול למצוה הראשונה, והדר אמרינן דאין לו לבטל עכשיו מפני המצוה שתבא לאחר זמן.

מהי סברת הר"ן לפי הסברו? לאיזה משתי האפשרויות שהצענו הדברים קרובים יותר?

ד. נפגש עם דברי הרב קוק במוסר אביך, דברים הקשורים אולי לסוגייתנו (ב, ב):

בכל דרכיך דעהו, צריך לבקש את הקכ"ה בתוך הדרכים שהוא מתנהג בהם. כשהוא עוסק בתפלה אז יבקש את הקב"ה בהבנת עניני תפלתו וכונה רצוי' באמונת הלב באותם הענינים של תפלתו. ולא יבקש את הידיעה בשעה ההיא בענינים אחרים, כי כיון שהוא עוסק בעבודה זו הקב"ה כביכול שורה מצדו בזו העבודה דוקא ובה ימצאנה ולא במ"א. וכשהוא עוסק בתורה ידע שימצא את הקב"ה בהיותו מעמיק ומעייין להבין דבר על בריו ולזכור ולשנן היטיב, ובוה הוא יודע אותו ית' בתורתו ולא באופן אחר, כי בשעה זו הוא מתגלה בעבודה זו. וכן בהיותו עסוק בגמ"ח להיטיב לחברו, אז יבקש את הקב"ה רק בהעמקת עצה איך להיטיב לו טובה גדולה הגונה קימת... ונמצא שהוא יודע את השי"ת בכל הדרכים. והב' הוא ב' ה"בתוך",

שבעצמותם של הדרכים הוא יודע את הקב"ה. ע"כ הוא פרשה קטנה, שאין הצווי בה גדלות והרחבה של חכמות ומחשבות, אדרבא צמצום בדבר זה שהוא עסוק לבדו, ומ"מ כל גופי תורה תלויים בה. כי בזה יעשה הכל כשורה ומזה ימצא כבודו של הקב"ה בתכלית... כשאדם פועל איזה דבר של שלימות, בין במחשבה בין במעשה, צריך לשמח בחלקו ולא ירדוף אז אחר דבר אחר, כי כל העולם כולו מתקפל לפניו אז דוקא בפרט זה.

התבונן היטב בדברי הרב קוק וחשוב על קשר אפשרי בניהם למשמעות הדין לפי האור זרוע והר"ן או התוספות.

ה. האור זרוע הקשה כאמור על דברי התוספות שצמצמו את הפטור: 'ואי אינו יכול לקיים את שניהם אמאי אצטריך קרא למיפטריה, דמאי טעמיה יסתלק מן המצוה שעוסק בה ויתעסק במצוה אחרת, אפי' מצוה קלה לא שביק בעבור מצוה חמורה שאין אדם יודע מתן שכרן של מצות'. אם הפטור נאמר רק כאשר אין ביכולתו לקיים את שתיהן, אז לשם מה יש צורך בפסוק שילמד אותנו, הרי זהו דין ברור מאליו!

נסה להתמודד עם השאלה.

נלמד את תשובת הריטב"א (סוכה כה):

ותימה דהא ודאי לא אמרו העוסק במצוה פטור מן המצוה אלא בשאי אפשר לקיים שתיהן, כי בעודו בסוכה או שמניח תפילין או שמתעטף בציצית או שיש(י) מזוזה בפתחו אין לפטרו מכל המצות, ומה שאמרו בשומר אבידה שפטור מלתת פרוטה לעני היינו בשעה שמנערה ומטפל בה והיינו דאמרינן ופרוטה דרב יוסף לא שכיחא כדפרישית בדוכתה, וכיון דלא מיפטר אלא בעודו עוסק במצוה זו למה לי קרא פשיטא למה יניח מצוה זו מפני מצוה אחרת, וי"ל דהא קמ"ל דאפילו בעי להניח מצוה זו לעשות מצוה אחרת גדולה הימנה אין הרשות בידו, סלקא דעתך אמינא איפטורי הוא דמיפטר מינה אבל אי בעי למשבק הא ולמיעבד איך הרשות בידו, קמ"ל דכיון דפטור מן האחרת הרי היא אצלו עכשיו כדבר של רשות ואסור להניח מצותו מפני דבר שהוא של רשות.

מהי תשובתו של הריטב"א? מהי ההלכה החדשה שעולה מתשובתו?

הריטב"א השיב: באמת אין צורך בפסוק שילמד אותנו שאדם אינו חייב לעזוב את המצוה הראשונה, והחידוש בפסוק הוא האיסור לעשות כך. מתשובת הריטב"א אנו למדים חידוש גדול: לא רק שהעוסק במצוה פטור מן המצוה, אלא שאסור לו לעזוב את המצוה הראשונה! חידוש זה ממש אינו מובן מאליו. דמיינו את שומר האבדה, ובלשון הריטב"א 'ומה שאמרו בשומר אבידה שפטור מלתת פרוטה לעני היינו בשעה שמנערה ומטפל בה'. אותו שומר שמיכה שמנער אותה, שוטח אותה כדי שתתאוורר ולא תתעפש. מגיע אליו עני ומבקש צדקה. האם אסור לו להניח לרגע את השמיכה בצד ולתת צדקה לעני? מדוע שיהיה אסור לו לעשות זאת? ואם הוא היה רוצה להפסיק לרגע כדי לדבר עם חבר, וכי היה אסור לו לעשות זאת? מדוע אפוא שנתנית צדקה תהיה גרועה יותר?

המהר"ח אור זרוע הביא בספרו תשובה אחרת (שו"ת מהר"ח אור זרוע סימן קסג):
 אדרבה דעת התוספת להעמיד הפסוק באין יכול, וסלקא דעתך כיון שבאה לו מצוה עוברת כגון
 ק"ש וסוכה ופרוטה לעני שיניח כתיבת תפילין ושיטוח אבידה והקבלת רבו עד שיקיים
 העוברת ואחר כך יקיים מצות שהיה עוסק בהם.

מהו החידוש שבפסוק לפי תשובתו של ר' יצחק?

היינו חושבים שעל שומר האבידה להניח לרגע בצד את הטיפול באבדה, לתת לעני צדקה ואחר כך לשוב
 לטיפול באבידה. בא הפסוק וחדש שהוא אינו חייב לעשות זאת, שהעוסק במצוה פטור מן המצוה כל עוד
 שאין ביכולתו לקיים את שתי המצוות במקביל, גם אם המצוה הראשונה היא מצוה שאינה עוברת והמצוה
 השנייה היא מצוה עוברת, מצוה שלא יוכל לקיים בהמשך!

שאלות להתבוננות וסיכום:

1. מתי העוסק במצוה פטור מן המצוה? האם הוא פטור אפילו כאשר הוא יכול לקיים במקביל את שתי המצוות? הצג את מחלוקת הראשונים ואת הראיות השונות.
2. מהי משמעות וטעם הפטור לפי כל שיטה?
3. האור זרוע שאל על דברי התוספות: אם כך מדוע יש צורך בפסוק שיחדש את הפטור. הסבר את שאלתו. מהי תשובת הריטב"א? מהי ההלכה המחודשת שעולה מתשובתו? הצג תשובה נוספת.